

ВИСНОВОК

про наукову новизну та практичну цінність

дисертації Усатенко Ганни Володимирівни

на тему «Асистована комунікація як чинник прив'язаності

у дитячо-батьківських стосунках»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань

– соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 – психологія.

Актуальність

Актуальність теми міждисциплінарного дослідження Усатенко Г.В. зумовлена складністю та маловивченістю впливу комунікативних чинників на формування прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках. Дисертація виконана в контексті завдань державної соціальної політики щодо всебічної підтримки сімей та їх соціально-психологічного супроводу, зокрема щодо виявлення потреб у психологічній підтримці сімей, де зростають діти з комунікативними порушеннями. Це потребує глибшого дослідження процесів спілкування у сім'ях, які виховують дітей з порушеннями комунікації, зокрема вивчення особливостей асистованого спілкування, та того, як воно впливає на розвиток прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках. Суспільна потреба у підтримці сімей, актуальність та комплексність досліджуваних феноменів, важливість для підтримки практичної роботи зумовили вибір теми дисертації.

У теоретичній частині дисертації авторка, систематизуючи роботи українських та зарубіжних науковців, здійснила аналіз проблеми формування прив'язаності у сім'ях з дітьми з комунікативними порушеннями. Дисертанткою було уточнено окремі теоретичні положення феноменів прихильності та прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках, що дозволило дати визначення прив'язаності як базової соціальної установки, що

формується у стосунках і є першим етапом соціалізації дитини та впливає на подальший розвиток цього процесу. Відповідно, у теоритчному аналізі зазначено трикомпонентну структуру прив'язаності, яка включає афективний, когнітивний і поведінковий компоненти.

Також висвітлено особливості прив'язаності у сім'ях дітей з порушеннями комунікації, зокрема визначено, що комунікативні порушення несуть ризики неправильної інтерпретації комунікативних спроб та емоційних проявів дитини, а також несуть у собі ризик дефіциту навичок спілкування дитини, внаслідок дитина з порушеннями комунікації може мати труднощі з вираженням своїх потреб або емоційного стану, що, у свою чергу, позначається на особливостях прив'язаності. Наведено аналіз відмінностей моделей комунікації: психолінгвістична, семантико-когнітивна, поведінкова, соціально-прагматична. Визначено чинники, що вивчались в наукових колах раніше, які сприяють або перешкоджають побудові стосунків прив'язаності, а також психологічні особливості альтернативної і додаткової комунікації як засобу спілкування, яка сприяє реалізації інформаційної, емоційної, прагматичної та інтерпретаційної функцій спілкування. Об'єктом даного дослідження є прив'язаність у дитячо-батьківських стосунках у сім'ях з дітьми, які мають комунікативні порушення. Предметом дослідження – асистована комунікація як чинник прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках.

Наукова новизна

Наукова новизна отриманих результатів є безсумнівною, адже тема впливу асистованої комунікації на прив'язаність батьків і дітей є мало описаною на наукових джерелах, особливо враховуючи використання графічних символів альтернативної і додаткової комунікації та психологічні особливості спілкування у сім'ях, де зростають діти з комунікативними порушеннями. Дослідження є формувальним експериментом, наукова новизна якого полягає у визначенні впливу використання комунікації, асистованої за

допомогою графічних символів, на прояви прив'язаності батьків та дітей. А саме, у виявленні статистично значущого зростання близькості та зменшення конфліктності під час формувального експерименту в експериментальній групі, яка використовувала картки із зображеннями для асистування дитячо-батьківському спілкуванню. Уперше визначена теоретична модель впливу асистування у комунікації на дитячо-батьківську прив'язаність. Новизна експерименту також полягає у виділенні асистування у комунікації, як окремого чинника прив'язаності.

У дослідженні узагальнено теоретико-методологічні дослідження прив'язаності у стосунках батьків та дітей з урахуванням особливостей асистованого спілкування та визначено специфіку та функції альтернативної і додаткової комунікації в сімейній взаємодії. Уперше ідентифіковано типові проблемні ситуації спілкування, пов'язані з використанням асистованої комунікації в сім'ях дітей різних вікових груп, визначити психологічні особливості цих ситуацій в українському контексті. Доповнено розуміння прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках в сім'ях з дітьми із комунікативними порушеннями саме в українському контексті. Адаптовано опитувальники для виявлення особливостей прив'язаності та комунікативної поведінки в сім'ях у дітей з порушеннями комунікації.

При регулярному використанні асистованої комунікації у формі графічних символів упродовж чотирьох місяців відмічаються статистично значущі зміни наступних вимірів прив'язаності (за Pianta, 2011) зростання близькості і зменшення конфліктності у дитячо-батьківських стосунках. Таким чином, асистування у комунікації опосередковано покращує дитячо-батьківські стосунки та зміцнює взаємні позитивні зв'язки.

Зміни комунікації дитини батьками при використанні асистивних засобів за такими вимірами: комунікативна поведінка, комунікація щодо навчання, безпеки, самостійність і особистісне спілкування, соціальна гнучкість та потреба у нагляді за дитиною тощо. Завдяки ретельній

методологічній роботі, визначені і описані порівняння змін різних аспектів комунікативного розвитку дітей у продовж чотирьох місяців формувального експерименту в експериментальній, контрольній та обмежено-контрольованій групах, де фактором впливу на експериментальну групу виступала асистована комунікація.

В експериментальній групі виявлено статистично значущий вплив використання АДК саме на таку комунікативну поведінку, яка визначає безпеку дитини, за виміром «безпека». Відповідно, можна зробити висновок, що асистування у комунікації сприяє безпековій поведінці, бо є інструментом для того, щоб повідомити про свої потреби або отримати інформацію можливу небезпеку. При цьому визначено, що під час короткострокового введення асистованої комунікації в сімейне спілкування відсутні статистично значущі зміни у комунікативній поведінці дитини, яка визначає поведінку дитини і потребу в нагляді. Можна передбачити, що необхідне лонгітюдне поглиблене вивчення динаміки поведінкових змін дитини на фоні використання АДК для виявлення можливого впливу.

Визначено кореляційні зв'язки різних проявів комунікації у дитячо-батьківській взаємодії та побудовано кореляційні матриці. Завдяки кореляційному аналізу визначено, що при введенні асистованої комунікації система комунікативних проявів дитини стає більш гнучкою та адаптивною. Визначено вплив використання асистованої комунікації на прояви прив'язаності батьків та дітей, а саме конфліктності та близькості у стосунках. Також було визначено, що асистування у комунікації сприяє гнучкості комунікативної сфери, появі нових зв'язків між різними комунікативними проявами і зменшенню ригідності, усталеності комунікативних реакцій.

Створено та охарактеризовано типологію психологічних проблемних ситуацій спілкування в дитячо-батьківських стосунках в сім'ях з дітьми з комунікативними порушеннями, зумовлених віковими потребами дітей, у тому числі комунікативними. Структура потреб описана у попередніх працях українських дослідників. Новизна дослідження полягає у описі

типових ситуацій спілкування батьків і дітей з комунікативними порушеннями дошкільного віку, які можна розділити на чотири групи, відповідно до того, відносно яких потреб дитини здійснюється комунікація, а також включаючи вплив батьків з метою регуляції її поведінки:

Ситуації спілкування, пов'язані із відчуттями фізіологічними потребами та потребою у безпеці (їжа, спрага, туалет, сон, рух тощо, прохання про допомогу).

Ситуації проявів потреби у любові і належності (спілкування, обійми, сімейне спілкування, вираження почуттів тощо).

Ігрова діяльність (іграшки, ігрові дії).

Ситуації регуляції поведінки дитини батьками: дозвіл, заборона тощо.

Також описано системні зміни спілкування дитини з батьками при використанні асистованої комунікації, а саме за параметрами: загальна комунікативна поведінка, комунікація щодо навчання, безпеки, самостійність і особистісне спілкування, соціальна гнучкість та потреба у нагляді за дитиною. Поглиблено уявлення про соціально-психологічні особливості спілкування з використанням асистованої комунікації та знання про соціально-психологічний супровід взаємодії дітей та батьків за допомогою асистованої комунікації. Доповнено розуміння комунікації та прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках у цілому.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертації

Здобувачка вибудовує свій формувальний експеримент на основі аналізу численних наукових підходів, що демонструє її обізнаність з результатами як фундаментальних, так і найновіших наукових досліджень, це в свою чергу, дає змогу доповнити наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних науковців власними результатами.

Цінним є те, що дисертантка поєднує в роботі використання кількісного та якісного аналізу отриманих результатів дослідження, використовує вирівнювання вибірки за віком та статтю дітей, учасників дослідження, описує психологічні особливості дитячо-батьківської взаємодії. Отримані дані розширюють уявлення про феномен прив'язаності батьків та дітей, психологічні особливості спілкування у разі комунікативних порушень у дітей, що може стати підґрунтям для подальших наукових пошуків, практичних форм роботи з метою вирішення завдань пов'язаних із тематикою дослідження. Також доцільним є використання у соціально-психологічному супроводі запропонованої авторкою програми навчання батьків дітей з порушеннями комунікації навичкам взаємодії та спілкування з дітьми, які спрямовані на розуміння дитячої поведінки, формування батьківської чуйності, вирішення комунікативних спроб дитини і підтримку міжособистісного спілкування батьків і дітей. Основні положення дослідження можуть бути використані при розробці та викладанні освітніх програм «Соціальна психологія», «Практична психологія» тощо.

Окремо слід відзначити творчий і міждисциплінарний підхід авторки до написання роботи, логічність викладення матеріалу, що свідчить про особисту зацікавленість темою дослідження, яка базується на багаторічному практичному досвіді в соціально-психологічному супроводі сімей. Матеріал дослідження може бути використаний в психолого-педагогічній практиці та соціальній роботі для всебічної підтримки сімейних форм виховання та реалізації потенціалу розвитку кожної дитини.

Теоретичні положення роботи та висновки емпіричного дослідження можуть бути використані при розробці рекомендацій для практичних психологів, психотерапевтів і соціальних працівників, що працюють з сім'ями дітей, які користуються асистованою комунікацією.

Використання результатів роботи

Матеріали дисертації пройшли апробацію на міжнародних, всеукраїнських та місцевих науково-практичних конференціях. Представлені наступні роботи апробаційного характеру:

Усатенко Г.В., Чайка М.С. Тези доповіді: Застосування альтернативної і додаткової комунікації: теоретичний огляд візуальних засобів АДК. International Scientific And Practical Conference «current Trends And Factors Of The Development Of Pedagogical And Psychological Sciences In Ukraine And Eu Countries» : Conference Proceedings, September 25–26, 2020. Lublin : Izdevnieciba «baltija Publishing», 2020.

Usatenko, H., Chaika, M. (2020). Poster and abstract: Practical Aspects Of Usage Of Alternative And Augmentative Communication Symbols In Speech Rehabilitation Of People With Aphasia. In International Scientific Conference Challenges in Modern Gerontology, Nov 20-21/2020. Lublin University of Technology (с. 44).

Усатенко Г.В. Альтернативна комунікація як інструмент формування групової згуртованості в інклюзивних середовищах. Практична психологія в інклюзивному середовищі: Збірник наукових статей Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Переяслав, 21 лютого 2020 року) / За заг. ред. В. А. Вінс – Переяслав: Видавець Я. М. Домбровська., 2020. – 190 с.

Матеріали дослідження було доповідями представлено на наступних заходах:

VI International research and training conference: Public Health - social, educational and psychological dimensions 13-15 лютого 2020, Польща, Люблін, Католицький університет Любліна, здійснено доповідь Psychological factors of group dynamics in inclusive communities. Theoretical research.

Міжнародна науково-практична конференція Переяславського державного педагогічного університету онлайн «Практична психологія в

інклюзивному середовищі – 2020», 21 лютого 2020, провела онлайн-доповідь на тему “Альтернативна комунікація та візуальна підтримка в інклюзивній та спеціальній освіті.”

IV Всеукраїнська науково-практичній конференція Асоціації корекційних педагогів України “Інноваційні підходи в освіті та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами” 14-15 травня 2020, проведена онлайн-доповідь “Візуальна підтримка в освіті: використання піктограм для розвитку мовлення та навичок спілкування у дітей інклюзивних та спеціальних навчальних закладів”.

II Всеукраїнська науково-практична конференція онлайн “Практичні комунікаційні кейси в освітньому середовищі 30.11.2020, Київський університет ім. Б. Грінченка, онлайн-доповідь “Альтернативна і додаткова комунікація - принципи і практика доступного спілкування в інклюзивному середовищі”.

International Scientific Conference Challenges in Modern Gerontology Nov 20-21/2020, Lublin University of Technology. Презентація постера Practical Aspects Of Usage Of Alternative And Augmentative Communication Symbols In Speech Rehabilitation Of People With Aphasia.

Прес-конференція на тему: «Цифрова інклюзія: роль технологій у соціальній інтеграції людей з розладами спектра аутизму і порушеннями мовлення» 26.11.2020. Доповідь: “Практика використання допоміжної технології: альтернативна і додаткова комунікація”. Відео на офіційній сторінці Міністерства освіти і науки України <https://www.facebook.com/UAMON/videos/2819966278249812>

Онлайн доповідь: «Usage Of Symbolic Images For Diagnostics Of Communication Skills In Children With Autism And Severe Speech Disorders». The 13th International Autism-Europe Congress, Польща, Краків 2022.

Доповідь «The role of women in fostering equitable access to AT: key considerations in the context of service development, creative problem-solving, research and innovation», 17th International Conference of the Association for the Advancement of Assistive Technology in Europe, AAATE 2023, Paris, August 30-September 1, 2023.

Результати постали основою для вироблення рекомендацій з використання альтернативної і додаткової рекомендації, затверджених листом Міністерства науки і освіти України № 4.2373-22-09.09.2022 від 14.09.2022 Про методичні рекомендації «Використання методів альтернативної та додаткової комунікації у закладах освіти», а також для укладання методичного посібника для працівників освіти на замовлення Інституту модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України «Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник» у 2021 році.

Результати дисертації впроваджено в практичну діяльність Комунальної установи "Обласний центр методичної роботи і соціальних виплат" у психосоціальному супроводі сімей дітей з комунікативними порушеннями в підході раннього втручання, а також у науково-дослідницьку роботу кафедри педагогіки і психології дошкільної та спеціальні освіти факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Рекомендації з навчання батьків навичкам комунікації та зміцненню прив'язаності успішно використовуються у роботі громадської організації "Центр соціально-психологічної підтримки сімей "Моя родина" в Броварській громаді Київської області.

Особиста участь

Особиста участь авторки в одержанні наукових та практичних результатів, що викладені в дисертаційній роботі, засвідчена активною присутністю у науковій спільноті та підтверджена відповідними документами.

Дисертаційна робота виконана у відділі політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, науковий керівник – Кочубейник О.М., доктор психологічних наук, головний науковий співробітник відділу психології політико-правових відносин НАПН України.

Розглянувши звіт щодо перевірки на плагіат, рецензенти дійшли висновку, що дисертаційна робота Усатенко Г.В. є результатом самостійних досліджень здобувача і не містить елементів плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерел.

Перелік публікацій за темою дисертації із зазначенням особистого внеску здобувача

За результатами досліджень опубліковано 5 наукових праць, у тому числі 2 статті, що внесені до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів та 1 стаття, опублікована у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до ОЕСР та/ або Європейського Союзу, 2 тез доповідей в збірниках матеріалів конференцій та 2 постери на міжнародних науково-практичних конференціях.

А) Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

Усатенко, Г. (2024) Експериментальне вивчення впливу асистованої комунікації на прив'язаність у дитячо-батьківських стосунках. - *Věda a perspektivy*, No 4(35) 2024. Мультидисциплінарний міжнародний журнал. С. 334-346. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/10835>
[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-334-346](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-334-346)

Чайка, М., Усатенко, Г. (2022). Використання символічних зображень як засобу альтернативної та додаткової комунікації у дітей з вираженими мовленнєвими порушеннями. Проблеми політичної психології, 12(26), 305-324. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-114>,
<https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/114/114>.

Особистий внесок кожного з двох авторів цієї статті становить 50%. Особисто здобувачем було розроблено методологію дослідження, описаного в публікації, яке є апробаційним етапом для визначення особливостей комунікації з використанням стимульного матеріалу, що у подальшому використовується у основному дослідженні нашої дисертації, формувальному експерименті. Особистий внесок співавторки полягає у розробленні карток для комунікації, побудові комунікативного словника, класифікації комунікативних потреб та написанні методичних матеріалів для учасників апробаційного дослідження.

Усатенко Г. (2021). Практичні аспекти створення символів альтернативної та додаткової комунікації для відновлення комунікативних навичок у людей з афазіями. Scientific Studios on Social and Political Psychology. 47 (50), 2021. С. 190-200.

<https://doi.org/10.61727/ssppj/1.2021.190>

<https://sppstudios.com.ua/journals/no-47-50/practical-aspects-of-creation-of-alternative-and-augmentative-communication-symbols-for-communication-skills-rehabilitation-in-people-with-aphasia>

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Лист Директорату дошкільної, шкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України № 4.2373-22-09.09.2022 від 14.09.2022 Про методичні рекомендації «Використання методів альтернативної та додаткової комунікації у закладах освіти». Укладачі: Л. С. Самсонова, М. В. Дмитрієва, М. С. Чайка, Г. В. Усатенко, О. В. Кривоногова, А. Ю. Давиденко, Ю. П. Защипась, О. С. Казачинер, К. В. Книш, К. О. Островська, Є. В. Панічевська. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2022/09/14/List-4.2373-22-09.09.2022-Pro.metod.rekom.14.09.2022.pdf>.

2. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. — Київ: ФОП Усатенко Г. В., 2021. — 80 с. Режим доступу:

<https://lib.imzo.gov.ua/navchalno-metodichn-posbniki/dlya-pedagogchnikh-pratsvnikv-yak-pratsyuyut-z-uchnyami-z-osoblivimi-osvtnmi-potrebami/navchalno-metodichniy-posbник-teorya-ta-praktika-vikoristannya-alternativno-komunkats-dlya-osb-z-osoblivimi-osvtnmi-potrebami-avt-chayka-m-usatenko-g-v-krivonogova-o-v/>.

3. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Альтернативна і додаткова комунікація. Допоміжні технології: можливості для розвитку та спілкування. — К.: ФОП Усатенко Г. В., 2021. — 32 с. Режим доступу: <https://www.dyvogra.com/wp-content/uploads/2024/05/ADK.pdf>.

Отже, вважаємо, що дисертаційна робота Усатенко Г.В. «Асистована комунікація як чинник прив'язаності у дитячо-батьківських стосунках», яка подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, оформленням та практичною цінністю відповідає вимогам наказу

МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022, та відповідає напрямку наукового дослідження освітньо-наукової програми Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

«30» травня 2024 року

Головуюча розширеного засідання

відділу політико-правових відносин

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,

Доктор психологічних наук, завідувачка відділу психології
політико-правових відносин

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ
дентифікаційний код 21600715
ПІДПИС ВІРНИЙ
Ст. інспектор з кадрів

Довгань Н.О.